

Szaniawska, Lucyna

Historia poznania Syberii dokumentowana mapami na przykładzie wybranych zachodnioeuropejskich XVI i XVII-wiecznych map

Analecta 15/1-2(29-30), 207-241

2006

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Lucyna Szaniawska
Biblioteka Narodowa
(Warszawa)

HISTORIA POZNANIA SYBERII DOKUMENTOWANA MAPAMI NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH ZACHODNIOEUROPEJSKICH XVI I XVII-WIECZNYCH MAP

Od zarania ludzkości przemieszczanie się grup etnicznych, w celu znalezienia dogodniejszych warunków do życia, powodowało poznawanie otaczających je lądów i mórz, rozszerzanie się zasięgu kultur poprzez wzajemne oddziaływanie spotykających się grup. Przybywając na tereny zamieszkałe przez inne grupy pozyskiwano wiedzę geograficzną o nowych, nieznanych horyzontach geograficznych. Np. kupcy podróżujący do odległych krain uzyskiwali pewne informacje o ludach żyjących jeszcze dalej, na krańcach znanego świata. Informacje takie, pochodzące z „drugiej ręki” niejednokrotnie miały charakter bałamutny, wchodząc, czasami bezkrytycznie w skład ogólnej wiedzy geograficznej ubarwiały ją i dodawały pewnych elementów grozy.

Rozszerzający się stale horyzont geograficzny związany z wędrowkami i podróżami przekazywany z pokolenia na pokolenie znalazł swoje odzwierciedlenie w zapisach historyków i geografów starożytnej Grecji. Część tej wiedzy nagromadzonej w dokumentach pisanych przetrwała do epoki wielkich odkryć geograficznych i po przetłumaczeniu na łacinę została upowszechniona uatrakcyjniając piętnastowieczne kodeksy i późniejsze książki niejednokrotnie wzbogacone mapami, jak również zbiory map wydawane w formie atlasów. Ówczesni popularyzatorzy wiedzy o świecie sięgali do prac różnych starożytnych autorów, ale największym powodzeniem (w latach 1475–1730 ponad 50 edycji) cieszyło się dzieło aleksandryjskiego geografa Klaudiusza Ptolemeusza (ok. 80–160 r. n.e.).

I dzięki niemu, w XV wieku, na mapach geograficznych pojawiły się i pozostały na kilka wieków pojęcia i nazwy, które swój rodowód wywodziły jeszcze sprzed V w. p.n.e.

Dobrym przykładem takiego przejmowania i pozostawiania wiekami bez zasadniczych zmian w informacji geograficznej okazały się wiadomości o odległych od śródziemnomorskiej cywilizacji ziemiach północno-wschodniej Azji. W artykule niniejszym, dla uproszczenia będzie się je nazywało Syberią, w siedemnasto- i osiemnastowiecznym rozumieniu tego słowa. Rosyjski geograf i kartograf Semen Ulianovič Remiezov, autor wykonanego dla Piotra I znakomitego atlasu Syberii *Čertežnaja kniga Sibiri sostavlennaja tobolskim synom bojarским Semenom Remezovym v 1701 godu* taką właśnie nazwą objął rozległe tereny położone na wschód od ówczesnego Państwa Moskiewskiego, sięgające poprzez Azję północno-wschodnią, aż po Ocean Spokojny. Choć Syberia to bardzo szerokie pojęcie, definiowane na wiele sposobów, w tym opracowaniu interpretacja Remiezova wydaje się być właściwa.

Do koncepcji i sposobu opisów znanego świata przez starożytnych geografów późniejsi odkrywcy wpływający na oceany, dodawali odmienne, czasami bardzo odbiegające od rzeczywistości, pojmowanie zasięgu lądów i mórz. Ekumena starożytnych została znacznie powiększona, także w kierunku północnym i północno-wschodnim, acz nie od razu w sposób prawidłowy. Musiało minąć pięć wieków by obszary arktyczne uzyskały stosowną prezentację kartograficzną.

Do nazw ugruntowanych od starożytności na terenach Syberii epoka wielkich odkryć także dodała nowo utworzone, wprowadzone przez podróżników odkrywających nieznaną dotąd wybrzeża i lądy. Czasami zastępując dawne, czasami tylko umieszczając je obok. Ciekawym zjawiskiem i jednocześnie charakterystycznym dla Syberii było współistnienie obu zbiorów nazw geograficznych. Poniższe opracowanie przybliży to zagadnienie prezentując początki tego zjawiska.

Wiedza starożytnych Greków o obszarach Syberii odtworzona na mapach opublikowanych w XV i XVI wieku

Na potrzeby tego opracowania, w celu zidentyfikowania starożytnych nazw fizjograficznych Syberii i nazw określających zamieszkujące ją grupy etniczne wykorzystano materiał historyczny zawarty w *Studiach nad dziejami Słowiańszczyzny, Polski i Rusi w wiekach średnich* prof. Henryka Łowmiańskiego, wydanych przez Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu w 1986 r. Autor w dziele w sposób szczegółowy przytacza pochodzenie i ewolucję pojęć odnoszących się do omawianego obszaru. Inni autorzy, jak np. Joachim Lelewel w nieco odmienny sposób omawiają odniesienie przestrzenne poszczególnych nazw. Jednak w niniejszym opracowaniu nie jest istotna interpretacja nazw dokonywana przez późniejszych badaczy, wystarczy jedynie fakt odnotowania występowania

takieże w starożytnych dokumentach pisanych. Prawdziwą kartograficzną interpretację, a jednocześnie redakcję wykonał w II wieku Ptolemeusz i właśnie ona umożliwiła rozpatrywanie występowania w określonym miejscu konkretnych nazw geograficznych.

W starożytności z obszaru zachodniej Syberii najlepiej poznana była Scytia. Wszystko, to co znajdowało się na północ i północny-wschód od niej było w sferze fantazji, której wszelako nie brakowało pisarzom. Łowmiański w swoim opracowaniu przejmuje – za Herodotem z Halikarnasu (V w. p.n.e.), Gaiusem Pliniuszem Starszym (23–79 r. n.e.), Pomponiuszem Melą (I w. n.e.), Scytię (łac., Scythia) – jako stepową organizację polityczną, którą tworzyli wolni Scytowie i ludy podległe, przeważnie rolnicze. Scytia powstała w Starożytności nad Morzem Czarnym (Pontum Mare) między dolnym Dunajem (Ister fl.) a Morzem Azowskim (Meotyda) oraz dolnym Donem (Tanais fl.). Podstawowym ludem imperium scytyjskiego był lud zwany Scytami i prowadzący wyłącznie koczowniczo-pasterski tryb życia. Na wschodzie sąsiadowali z nimi według Herodota Gelenowie, Budynowie (między Donem a Wołgą) i Sarmaci. Dalej na wschód na drodze do Uralu i Ałtaju, Herodot wymienia na północ od Budynów rozprzestrzeniającą się kulturę Tyssagetów, dalej lud myśliwski Jyrkowie lub Jugrowie (nad rzeką Wiatką), z których zapewne wywodzą się Węgrzy. Za nimi w kierunku wschodnim Scytowie (nad rzeką Bielaja), którzy przywędrowali tu oderwawszy się od głównego pontyjskiego pnia. Dalej na wschód, pod wysokimi górami łysogłowi trudniący się zbieractwem Argipajowie (nad rzeką Ufa) oraz Issedonowie po drugiej stronie Uralu (nad rzeką Iset). Na wschód i południe przenikali Scytowie i powodowali konflikty z Issedonami. Na południe od Issedonów mieszkali Massagetowie, zaś na wschód pod górami Ałtaj Arimaspowie. Dalej na wschód i północ, jak wyjaśnia Herodot, nie docierali kupcy helleńscy i wiedza o tych terenach była znikoma.

Późniejszy od Herodota historyk grecki Efor z Cym Eolskich (Eforos IV. w. p.n.e.) zdefiniował pojęcie Scytów, jako ogólne określenie ludów zamieszkujących północne peryferie znanego świata, zaś na peryferiach wschodnich umiejscawiał Indów. Pliniusz Starszy ludy Azji Północnej nazywa Scytami i odpowiednio Ocean Północny, Oceanem Scytyjskim. Pomponiusz Mela państwo scytyjskie dzielił na dwa obszary – położone w północnej Europie i Azji oraz nad Morzem Pontyjskim. Strabon z Amazei (ok. 50 r. p.n.e. – ok. 25 r. n.e.) nad Morzem Azowskim lokował obok Sauromatów Scytów i podległe im tereny zaznaczał aż po Morza Wschodnie i Indie. Publius Cornelius Tacyt (ok. 55–120 r. n.e.) przeniósł Scytów ze stepów czarnomorskich aż za Morze Kaspijskie (Hyrkany).

Najmłodszy ze starożytnych uczonych, Klaudiusz Ptolemeusz (ok. 80–160 r. n.e.) w *Geografii*¹ wyznaczył dla Scytów rozległe tereny od dolnego biegu Wołgi (Rha fl.) na zachodzie, po Chiny na wschodzie. Piętnastowieczni i szesnastowieczni

redaktorzy map, narysowanych na podstawie danych zaczerpniętych z dzieła Ptolemeusza, państwo Scytów rysowali na dwóch regionalnych mapach – *Tabula Asiae VII* i *Tabula Asiae VIII*. Obszary te starożytny geograf wypełnił nazwami w przeważającej liczbie fikcyjnymi, sprawiając późniejszym badaczom i redaktorom map wiele kłopotów z zidentyfikowaniem ich znaczenia. Państwo scytyjskie podzielił na dwa regiony, przedzielone przebiegającym z północy na południe łańcuchem górskim Imaos (łac. Imaus)² nazywając je odpowiednio Scythia przedimajska (Scythia Intra Imaum) i zaimajska (Scythia Extra Imaum). Na obszarze Scytii przedimajskiej, na północ od 55 równoleżnika, aleksandryjski geograf wymienia liczne plemiona, m.in.: Alani Scytowie (Alani Scythę), Suebowie (Suebeni), Alanorsowie (Alanorsi), Saitianowie (Saitiani), Suebowie (Suebi), Mologenii (Mologeni), Zaraci (Zaratę), Sasonowie (Sasones), Paniardowie (Paniardi). Na terenie Scytii zaimajskiej, we wschodnich jej krańcach opisuje krainę Serika (Serica), czyli Krainę Jedwabiu. Z tego można wnioskować, że przez Scytię zaimajską prowadził, według Ptolemeusza, do Chin (Sina Regio) Jedwabny Szlak. I tutaj opisuje kilkanaście krain, m.in.: Kasia (Casia regio), Achasa (Chatse Scythę), Tarfunowie (Throani). Na północ od krainy Serika umieszcza fikcyjne nazwy plemion: Antropofagi (Anthropophagi), Hippofagi (Hippophagi), Sizygów (Sizyges), Annibi (Annibi), Garinajów (Garinaei) itp. Zaś bazylejski wydawca Sebastian Münster uzupełnia nazwy plemion rysunkiem dwojga tubylców (prawdopodobnie Antropofagów) stojących przy stole i przygotowujących posiłek z ciała wroga.

W komentarzach, zamieszczonych w ośmiu księgach *Geografii*, Ptolemeusz dla przeprowadzonego podziału, jak i dla większości nazw egzotycznych, jako źródło podał informacje uzyskane od kupców podróżujących po azjatyckich szlakach handlowych. Łowmiański odczytuje ten zapis jako dane przekazane przez kupców poruszających się pomiędzy Kujbyszewem (dawna Samara) poprzez wzgórze Mugodżary (Noroska Mons), a Taszkientem. W takiej sytuacji, dziwnym wydaje się fakt istnienia podstawowych błędów w opisie obszarów przylegających do tego szlaku. Łączenie przez niego i renesansowych redaktorów map, w jeden akwen Morza Kaspijskiego i Aralskiego powodowało nie uwzględnienie występowania Morza Aralskiego, czego rezultatem było przedstawianie ujścia rzek Syr-daria i Amu-daria (Syr i Amu) do Morza Kaspijskiego. Na północ od tego morza rysowano rzekę Ural (Dayk), a u stóp Mugodżary (Noroska Mons) umieszczano plemiona Norossów i Norosbów.

Rozległe tereny zamieszkałe przez Scytów od dolnego biegu Wołgi (Rha fl.) na zachodzie, po Chiny na wschodzie Ptolemeusz oddzielił od Europy obszarem Sarmacji Azjatyckiej (Sarmatia Asiatica lub Sarmatia in Asia)³. Koncepcja, ażeby zastąpić wschodnią część Scytii Pontyjskiej Sarmacją Azjatycką była nieznaną

Ryc. 3. Mapa Sarmacji Azjatyckiej Prolemeusza w redakcji Gerharda Mercatora z 1584 r.

wśród innych pisarzy starożytnych, ale została zaakceptowana przez kartografów renesansowych, m.in. przez Nicolasa Germanusa (zm. 1490) i Gerarda Mercatora (zm. 1594). Według niej Sarmaci kontrolowali stopy czarnomorskie na obszarach leżących na północ i północny-wschód od Morza Czarnego, czyli między dolnymi i środkowymi biegami Donu i Wołgi (Tanais fl. i Rha fl.). W ten sposób granicę między Azją i Europą wyznaczono na Donie. Granica ta była prowadzona ku północy wzdłuż 85° południka liczonego od Słupów Herkulesa, czyli Cieśniny Gibraltarskiej (ok. 80° od Greenwich, zaś Góry Ural przebiegają wzdłuż 60° południka). Na północ od 55° równoleżnika trudno dopatrzeć się autentycznie brzmiących nazw i tak na mapach odnajdujemy: Góry Hyperborejskie (Hyperborei Montes), które zamieszkują ludy o analogicznej nazwie. Dalej na południe Modokowie (MODOCĒ) i Hippofagi (Hippophagi) Sarmatę, obok nich Zakaci (ZACATĒ) oraz Suardeni (Suardeni). W dorzeczu Kamy mieszkaliby Perierbidzi (Perierbidi gens magna). Tych ostatnich Łowmiański utożsamia z Budynami znanymi w tradycji literackiej. W zakolu Wołgi (Rha fl.), na południe od jej dopływów Rha fluvius occidentalis i orientalis na mapie Mercatora przedstawiono Ftejrofagi (Phithirophagi), Materi (Materi) wiedząc o nich wzbo-gacając rysunkiem pasterzy owiec.

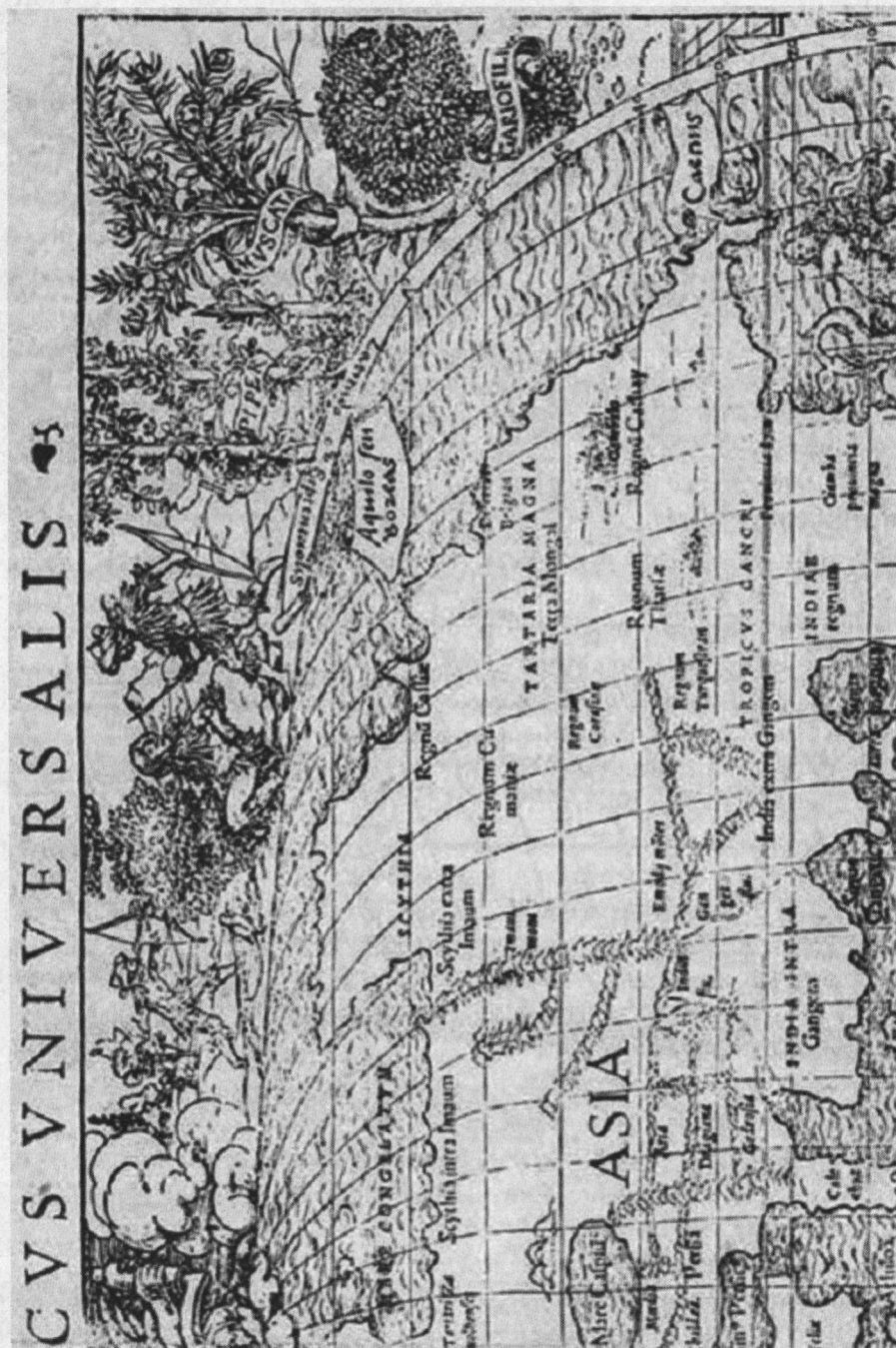
Kartografia średniowieczna nie zapisała się dla rozpatrywanego obszaru większymi osiągnięciami. Mapy, które wówczas powstawały, były bardziej koncepcjami filozoficznymi, niż zaprezentowaniem wiedzy Europejczyków o Ziemi. Rysowano głównie mapy w kształcie koła lub elipsy zawierające minimalną ilość informacji geograficznej. Często zdobiły kodeksy o treści religijnej lub jako obrazy wnętrza kościołów. Ich treść całkowicie pokrywała się z dogmatami wiary chrześcijańskiej. Charakterystycznym przykładem tego typu map są: mapa świata zamieszczona w kodeksie, zwana *Psalter mappemundi*, narysowana w 1225 r. oraz mapa świata Theodoriusa Macrobiusa wydana w Wenecji, w 1500 r. Na mapach tej epoki nie pojawiły się żadne prezentacje odzwierciedlające migracje Hunów oraz późniejsze Tatarów.

W ten sposób aż do okresu wielkich odkryć geograficznych Syberia była nadal słabo poznana, a na mapy nanoszono jedynie mniej lub więcej zniekształcone pojęcia i nazwy zaczerpnięte ze źródeł starożytnych. Dopiero stopniowe odkrywanie i poznawanie bezkresnych obszarów Azji północnej zapoczątkowane w drugiej połowie XVI w. pozwoliło na wymienienie fantazyjnych nazw na nowo utworzone. Odkrywczycze podróże i kolonizacja zachodniej Syberii odbywały się równolegle dwoma drogami – morską i lądową. W tym artykule przedstawione zostaną jedynie szesnastowieczne początki dziejów badania północnych wybrzeży Syberii i zmiany, jakie spowodowały one w zakresie informacji geograficznej o ziemiach Syberii na mapach świata i Azji.

Prezentacja wybrzeży Syberii na mapach świata i Azji od początku XVI wieku

Od początku XVI wieku równoległe do odkrywania kolejnych wysp i odcinków wybrzeży Ameryki poszukiwano północnej drogi z Europy do Indii i Chin, w związku z tym zainteresowania Syberią i jej wybrzeżami znacznie wzrosło. Postanowiono zbadać możliwości żeglugi na wodach arktycznych. Mapy świata rysowane w pierwszej połowie XVI wieku potwierdzały istnienie wielkiego akwenu umożliwiającego, jak się wówczas wydawało, takie wyprawy. Mapa Martina Waldseemüllera (1470–1521) wydana po raz pierwszy w 1507 r., jako ilustracja do *Cosmographiae Introductio*, łączy wiedzę starożytnych uczonych z informacjami pozyskanymi podczas podróży odkrywczych epoki Odrodzenia. Symbolem tego współistnienia danych geograficznych jest umieszczenie w górnej części mapy portretów aleksandryjskiego geografa Klaudiusza Ptolemeusza oraz odkrywcy w 1497 r. ziem Ameryki Południowej prawdopodobnie florentryńczyka Amerigo Vespucci podróżującego na przełomie XV i XVI w.⁴ Mapa ta potwierdza możliwość bezpiecznego podróżowania poprzez wody północne, na których zaznaczono jedynie pojedyncze niewielkie wyspy. Zachodnią część wybrzeża Syberii wyróżnia wysunięty wyraźnie w morze półwysep narysowany w miejsce Nowej Ziemi. Zaś Półwysep Tajmyr i wyspy położone na północ od niego są zaznaczone dość poprawnie. Całość wybrzeża przesunięta jest o co najmniej 10 stopni ku południowi. Wschodnie wybrzeża długim łukiem schodzą ku południowi i w rezultacie najbardziej na wschód wysunięte ziemie Azji znajdują się na Zwrotniku Raka. Jest to dość charakterystyczne przedstawienie wschodniej Syberii, powtarzane błędnie jeszcze przez wielu XVII-wiecznych kartografów.

Hans Holbein młodszy (1497–1543) opracowując wraz z Sebastianem Münsterem mapę świata na potrzeby przygotowanego dzieła *Novum Orbis Regionum*, zawierającego informacje przywiezione z podróży badawczych przez Joannę Hutticha i Simeona Grynaeusa, wydanego w Bazylei w 1532 r. nie narysował wysp na morzach północnych. Ale wprowadził na mapę Syberii inne nierzeczywiste elementy wybrzeża – północne krańce kontynentu Euroazjatyckiego narysował w pewien charakterystyczny sposób. Wybrzeże to na zachodzie ograniczone jest Półwyspem Skandynawskim – nazwanym Septentrio. Na wschodzie znajduje się półwysep z napisem u nasady Scythia. Północne krańce półwyspu sięgają poza 80° szer. geogr. Pomiędzy nimi wcinające się głęboko w ląd, aż po ok. 67° szer. geogr. morze Mare Congelatum [lodowate]. Na wybrzeżu daleko-wschodnim na ok. 210° dł. geogr. liczonej na wsch. od Ferro, obok nienazwanego półwyspu umieszczona jest nazwa Regio Cassiae. Dalej na wschód ląd skręca ku południowi. W taki sposób narysowane wybrzeża Syberii, z niewielkimi zmianami, powtarzane było na niektórych mapach XVII w. Treść geograficzną

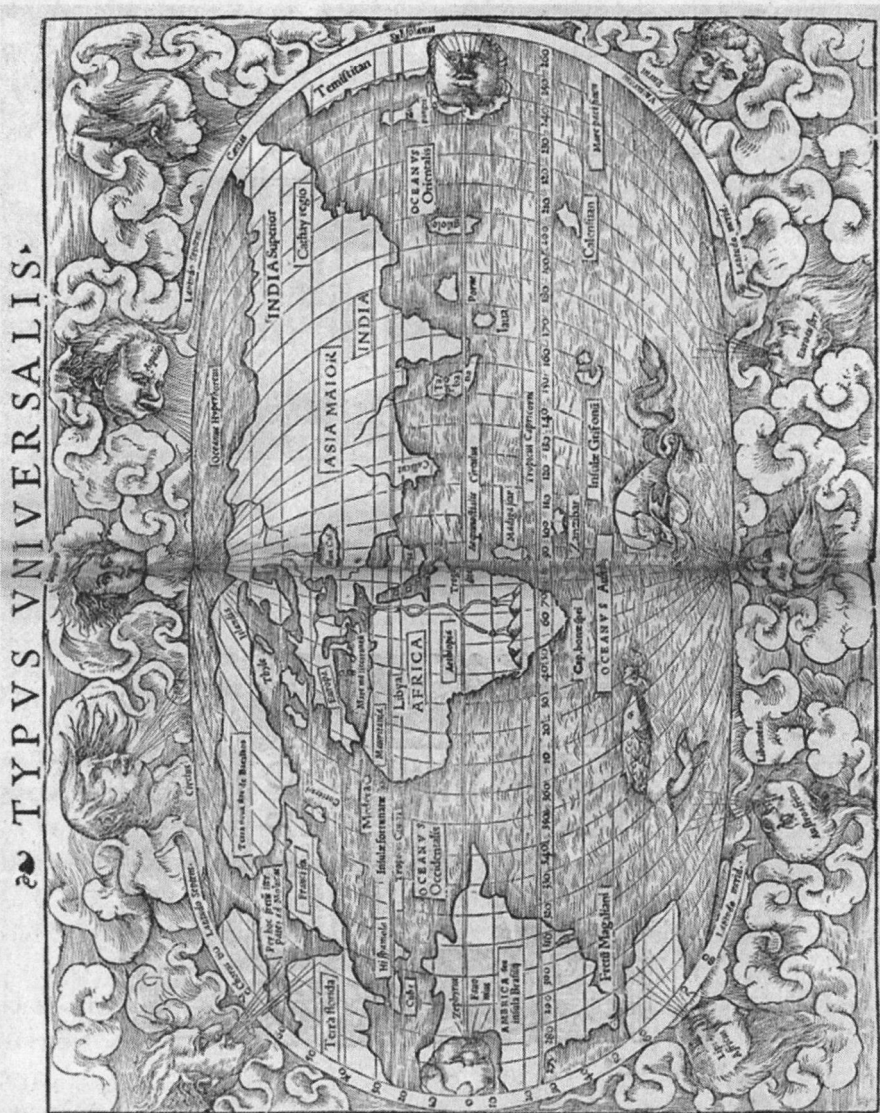

Ryc. 4. Fragment mapy Hansa Holbeina młodszego wydanej w 1532 r.

wnętrza Syberii Holbein pozostawił z danymi zaczerpniętymi od autorów późnego średniowiecza.

Sebastian Münster, współpracując z Henrichem Petri (1508–1579) narysował w 1540 r. mapę świata, na której północne wybrzeża Azji przebiegają odmiennie. Mapa dołączana do kolejnych wydań *Geografii* i *Kosmografii* redagowanych przez Münstera miała łącznie ponad dwadzieścia wydań, a więc jej wpływ na wiedzę o prezentowanych przez nią lądach był znaczny. Także z 1540 r. tych samych autorów była mapa *India extrema XXIII nova tabula* prezentująca Syberię z analogicznymi danymi geograficznymi. Linia brzegowa północnej Azji na obu mapach jest mało urozmaicona. Jej północne krańce w zachodniej części Syberii dochodzą do 80° szer. geogr. i stopniowo na wschodzie na 165° dł. geogr. liczonej od Ferro osiągają 70° szer. geogr. Większa część wybrzeży, aż po 240° dł. geogr. Ferro, rozciąga się na 70° szer. geogr. i charakteryzuje się narysowanymi niewielkimi zatokami. Obszary wodne sięgające aż po biegun nazwano Ocenaum Hyperboreus.

W roku 1531 w Paryżu wydana została mapa świata *Nova, et integra universi orbis descriptio* francuskiego matematyka i kartografa Fine Orance (1494–1555). Autor po raz pierwszy zastosował swoje bardzo oryginalne odwzorowanie w kształcie dwóch serc. W trzy lata później narysował mapę świata *Recens, et integra orbis descriptio* w odwzorowaniu w kształcie jednego serca i na nią naniósł więcej nazw geograficznych. Niektóre z nazw są bezpośrednio związane z ekspedycjami konkwistadora Hermana Fernanda Corteza (1485–1547) i podróżą morską portugalskiego żeglarsza Fernanda Magellana (1479–1521). Na obu mapach powtórzył dość ryzykowny zabieg połączenia odkrytych ziem Nowego Świata ze wschodnią częścią Azji. W ten sposób powstał wielki ląd okalający wody morza Mare Glaciale, a ziemie Syberii rozciągają się przez ponad 260° dł. geogr. Idąc wzdłuż wybrzeży, od Skandynawii na wschód można odczytać nazwy: Obscura Regio – napis na półwyspie być może Kanin, Blaci – nazwa ludu mieszkającego u nasady tegoż półwyspu, Hungaria Magna – napis na wschód od gór być może Uralu, dalej nazwa ludu Moal, na południe od niego nazwa Cataia oraz w pobliżu Tataria Magna. U nasady następnego półwyspu napis Melrihi ho. Syl[va] – może nazwa obszarów leśnych. Na południe od koła podbiegunowego, po obu stronach „technicznego” rozcięcia siatki kartograficznej umieszczony jest napis Desertum Blor, a na północ od niego półwysp zamieszkały przez lud Ruchani. Na obszarze ciągnącym się poprzez 50° dł. geogr. brak jest nazw geograficznych, a nazwy umiejscowione dalej na wschodzie związane są z Nowym Światem. Na szerokości geograficznej pomiędzy 30–40° znajduje się półwysp opisany jako Terra Floryda, a na północ od niego, wzdłuż południka Terra Francesca nup[!] lustrata. Ten olbrzymi ląd kończy się dużym półwyspem z nazwą Baccalaeae Regio i sięga prawie do Grenlandii tu nazwanej Gronelant.

Ryc. 5. Mapa Azji Sebastiana Münstera i Heinricha Petri wydana w Bazylei, w 1540 r.

Ryc. 6. Fragmenty mapy świata Fine Orance wydanej w Paryżu, w 1534 r.

Błąd połączenia Azji i Ameryki Północnej w jeden ląd bardzo szybko skorygowali następnymi kartografowie, ale pozostałe nieścisłości narysowane przez Oronce występowały na mapach aż do połowy XVII wieku. A mianowicie, ten pełny inwencji francuski kartograf umieścił Biegun Północny na wyspie i otoczył go kolejnymi wyspami – na mapie z 1531 r. czterema, na mapie z 1534 pięcioma dużymi wyspami. A na morzach położonych dalej na południe dodał jeszcze kilka mniejszych wysp. W ten sposób wody północne „zaroily” się wyspami.

W 1550 r. została opublikowana w Rzymie przez włoskiego wydawcę Antonia Salamanca'ę (ok. 1500–1562) nie zatytułowana mapa z napisem *Quam hic Vides orbis imagine[m] lector... circum[m]ferebantur esse America Sarmatiaque India testantur...* Na niej autor przesadnie pojął intencję Oronce i wody mórz północnych w większości zamienił na ląd połączony z Azją pozostawiając, jako resztę terenów morskich, jedynie niewielką zatokę oraz przesmyk oddzielający go od Ameryki. W ten sposób Biegun Północny stał się fragmentem Azji. Dodatkowo nazwy Scythia, Sarmatia i Tartaria umieścił na obszarach narysowanych po drugiej stronie bieguna względem właściwej Azji. Obecnie taka kartograficzna prezentacja wydaje się być wyjątkowo bałamutna.

Antwerpski kartograf i wydawca Abraham Ortelius (1528–1598) przejmując dane geograficzne od Fine Orance o położeniu mórz i lądów otaczających Biegun Północny w 1564 r. zdecydował o wyodrębnieniu czterech wysp i narysował je, jako otocznie wód oblewających biegun. Na mapie opublikowanej w *Theatrum Orbis Terrarum* po raz pierwszy w 1570 r.: pt. *Typus orbis terrerum* w skali 1:80 000 000, nie opisał wysp prawdopodobnie dając tym do zrozumienia, że ich prezentacja jest hipotetyczna. Mimo pewnych zastrzeżeń, które bez wątpienia posiadał, Ortelius nie mógł przewidzieć, że inni kartografowie przez ponad pół wieku będą kopiować jego sposób interpretacji.

Konkurujący z Orteliusem Gerard Mercator (um. 1594) uważany za czołowego europejskiego kartografa, na mapie wydanej przez jego wnuka Rumolda (ok. 1545–1599) w atlasie z datą 1595 r. *Septentrionalium Terrarium descriptio* w skali 1:40 000 000 zinterpretował rysunek okolic bieguna Fine Orance nieco inaczej niż antwerpski kartograf. Narysował je jako cztery wyspy blisko siebie leżące, oddzielone od siebie jedynie rzekami i zamykające dostęp do bieguna. Biegun przedstawiony został zgodnie z legendami, jako położona na jeziorze wielka skała opisana Polus Arcticus. Nieco bardziej zgodnie z rzeczywistością zostały narysowane północne wybrzeża Asiae Pars. Półwysep Tajmyr został co prawda zbyt powiększony i na mapie zajmuje znaczną część wybrzeża syberyjskiego, ale sięga na północy prawidłowo do ok. 77° szer. geogr. Kontynenty odziela tajemnicza cieśnina zwana El stretto de Anian, a jej nazwa pojawia się na Ameryce jako Anian regnum. Nowa Ziemia, co prawda jest utworzona z dwu

Ryc. 7. Fragment mapy Azji Gerharda Mercatora wydanej w Duisburgu, w 1595 r.

sąsiadujących wysp, ale ujście Oby flu. czyli rzeki Ob., naniesione zostało poprawnie. Natomiast na mapie Azji *Asia ex magna orbis terrę descriptione...* w skali 1:25 000 000 opracowanej przez Rumolda Mercatora brak Nowej Ziemi. Tazata insula oraz leżący na południe od niej nieopisany półwysep mogłyby być odczytane jako Półwysep Tajmyr wraz z leżącymi obok wyspami Ziemi Północnej, które tworzyły naturalną zapórę dla statków udających się na wschód. Ziemie Syberii położone na wschód od rzeki Leny na mapie przedstawiono jako zakreślony ku północy „olbrzymi półwysep”, sięgający do ok. 76° szer. geogr. Morza północne oblewające wybrzeża Syberii zamknięto lądami i nazwano łącznie Oceanus Scythicus qui et mare Tabin. Na trzeciej mapie *Orbis Terrae compendiosa descriptio* podpisanej przez Rumolda i noszącej datę 1595, prezentującej ziemie wschodniej Syberii „olbrzymi półwysep” w zasadzie narysowany jest podobnie, ale jego północne obszary są zamieszkiwane przez ludy Mongul, gdy na mapie Azji ludy te zaznaczono głębiej, zaś na wybrzeżu dodano lud Bargu. Także wody północne nazwane są tylko Mare Tabin. Nazwa Noua Zemla pojawia się na południowym cyplu jednej z czterech wielkich wysp okołobiegunowych, oddzielona jest pasmem gór od jej wnętrza, które zamieszkuje lud wysoki na 4 stopy⁵. Duże różnice w sposobie prezentacji w jednym atlasie tych samych obiektów geograficznych świadczą – jakbyśmy powiedzieli dzisiaj – językiem – redakcja atlasu nie była staranna.

Theodore de Bry (1528–1598) działający w Londynie jako rytownik, wydawca oraz specjalizujący się w opracowywaniu dzieł o podróżach odkrywczych „postawił kropkę nad i”. „Północny ląd antarktyczny” opisał na swojej nie zatytułowanej mapie z 1599 r. jako Terra Septentrionalis Incognita. Czyli z obszarów okołobiegunowych całkowicie usunął morza. Między 80 a 70° szer. geogr. narysował nie opisany pas wód, które od południa stykały się z północnymi wybrzeżami m.in. Syberii. Ponieważ jego mapa miała charakter raczej schematyczny, a więc na interesującym nas terenie nie ma zbyt wielu nazw. Znajdują się tu tylko trzy opisane obszary: Mongol, Tataria i Cathaio. Mimo tych wad mapa świata sporządzona przez de Bry, miała poprawione w stosunku do opublikowanych wcześniej map linie wybrzeży Afryki i obu Ameryk, które zostały wykonane na podstawie informacji zebranych przez podróżników Thomasa Cavendish (w latach 1586–1588 opłynął świat) oraz Francisa Drake (w latach 1577–1580 opłynął świat).

W 1602 r. została wydana w Pekinie mapa świata opracowana przez jezuity misjonarza włoskiego Mateo Ricci (1552–1610). Materiały do niej gromadził od 1582 r., czyli od chwili przybycia do Macao i w miarę stopniowego zapoznawania się z osiągnięciami geografii chińskiej. Jego mapa *Wielka mapa dziesięciu tysięcy Krajów* z napisami w języku chińskim odbita została z drewnianych klocków w 1602 r. Obszary północnej Azji, jak i terenów przylegających do Państwa Środka, są w sposób wyraźny lepiej oddane niż na mapach Europejczyków.

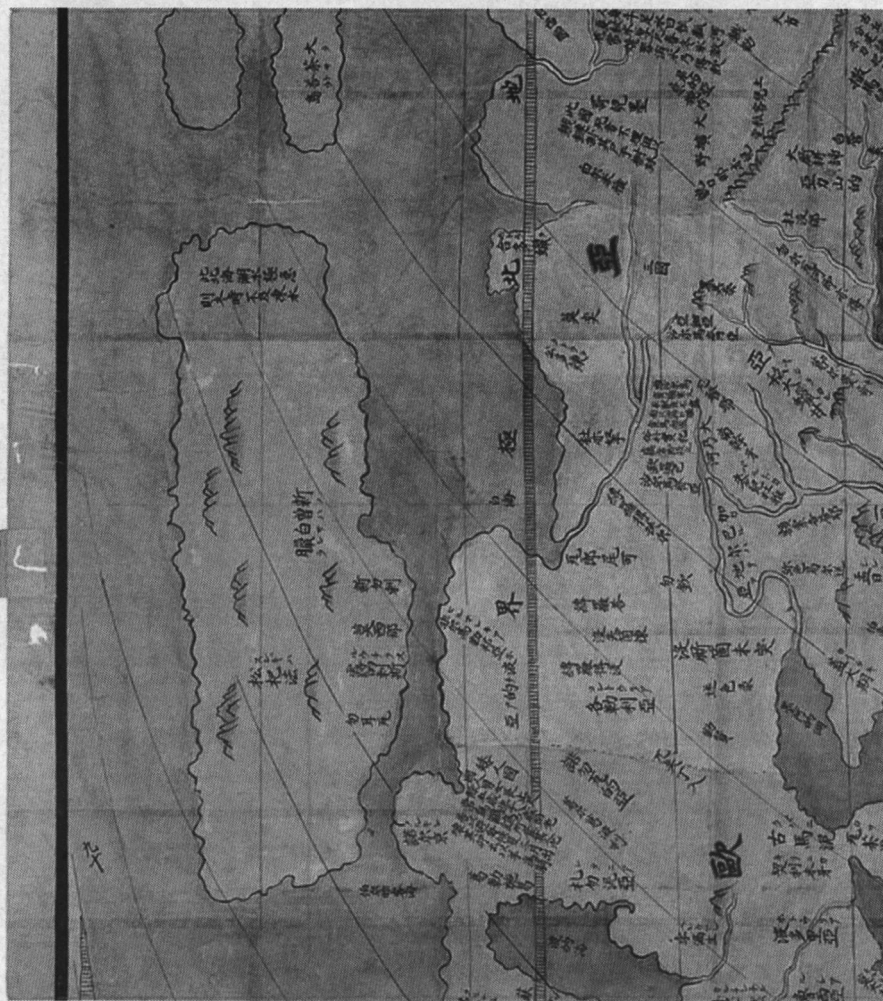
Ryc. 8. Fragment mapy świata Gerharda Mercatora wydanej w Duisburgu, w 1595 r.

W rysunku linii brzegowej Syberii da się zauważyć rzeczywiste jej kształty. Jedynie wyspa Nowa Ziemia oraz drobne archipelagi wysp na Morzu Arktycznym zostały ponownie niepotrzebnie wielokrotnie „przewiększone”.

Na mapach kontynentu azjatyckiego pierwsze stosunkowo poprawne przedstawienie Nowej Ziemi można zobaczyć dopiero na *Tartaria Jodocusa Hondiusa* (1563–1612), wydanej po raz pierwszy w atlasie *Gerardi Mercatori Atlas sive Cosmographicae...* Amsterdamie w 1606 r. w skali 1:16 000 000. Mapy Hondiusa prezentujące ziemie Syberii są redakcjami wcześniej opracowanych map przez Gerarda i Rumolda Mercatorów. Stąd ich treść geograficzna nie odbiega znacznie od pierwowzorów, ale ponieważ powstały kilka lub kilkanaście lat później, aktualizują wiedzę o niektórych obszarach. I tak, na obszarze Zachodniej Syberii dodano nazwę ludu Jugrów, tutaj zapisaną jako Jughoria. Zamiast starożytnej nazwy Scythia, na tym obszarze umieszczono nową Tartaria. A napis Scythia Extraimaum Montem znajduje się w środkowej Syberii. Opisany został jeden z dopływów Obu, tj. rzeka Cassim fl. nad którą zaznaczono dwie osady Cassim i Serponow. W górnym biegu Obu, po zachodniej jego stronie nazwa Sibir odnosi się do niewielkiej krainy (prawdopodobnie jest to pierwsze wystąpienie tej nazwy na mapach wydanych w Europie). Na północny-wschód od Uralu, na rozległych terenach stepowych dodano nazwę Kalmucki Tartari. Nad górnym biegiem Obu opisano miasto Taskent. A państwo Chinae Regni oddzielono od Syberii ciągnącym się przez kilka tysięcy kilometrów murem z napisem „muriis quadringentorum Leucarum inter montium cropidines a Rege Chinae contra irruptianes Tartarorum extractu”. Obok rysunku zachodnich i północnych wybrzeży wyspy Nowej Ziemi wysztychowano napis mówiący o podróżach odkrywczych holenderskiego żeglarza i kartografa Willema Barentsa (hol. Barentsz, Barentszoon 1550? – 20 czerwca 1597) przeprowadzonych na zlecenie Kompanii Wschodnioindyjskiej w celu zbadania możliwości używania Mare Congelatum lub Mare Tartaricu [m] jako północnej drogi do Indii⁶.

Na mapie *Asia Nova Descriptio Auctore Jodoco Hondio* z 1606 r. w skali 1:30 000 000 obok Nowej Ziemi napis: „Nova Zemla id est terra nova que lustrari coepit a Guiljamo Bartentsono & alijas annis 1594 . 95 & 96. nomine Illustraßimorum Ordinum Inferioris Germaniae”.)

Analogiczny napis pojawia się na mapie *A Newe Mape of Tartary* z 1626 r. angielskiego kartografa Johna Speeda (1552–1629) wykonanej na podstawie mapy Hondiusa, o czy mogą świadczyć rozmieszczenie i opisy obiektów geograficznych, a także przekręcenia nazw, jak np. Samogeda, nazwa plemion mieszkających w północnej części Zachodniej Syberii, powszechnie zwanych Samoiedy.

Ryc. 9. Fragment mapy świata Matea Ricci wydanej w Pekinie, w 1602 r.

Ryc. 10. Fragment mapy Tartarii Iodocusa wydanej w Amsterdamie, w 1606 r.

Nowa Ziemia na szczególnie bogato zdobionej mapie świata *Nova Totius Terrerum Orbis Geographica Hydrographica Tabula* narysowanej przez Petera van Keere (1571–1646) i opublikowanej w 1630 r. w skali 1:90 000 000 została skopiowana z mapy *Tartaria* Hondiusa z 1606 r. Z oryginału także pochodzi treść napisu umieszczona na wsch. od wyspy mówiąca, że Nowa Ziemia zbadana była w latach 1594 i 1595 na polecenie holenderskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej, aby można było dotrzeć do Królestwa Chin omijając wrogów⁷.

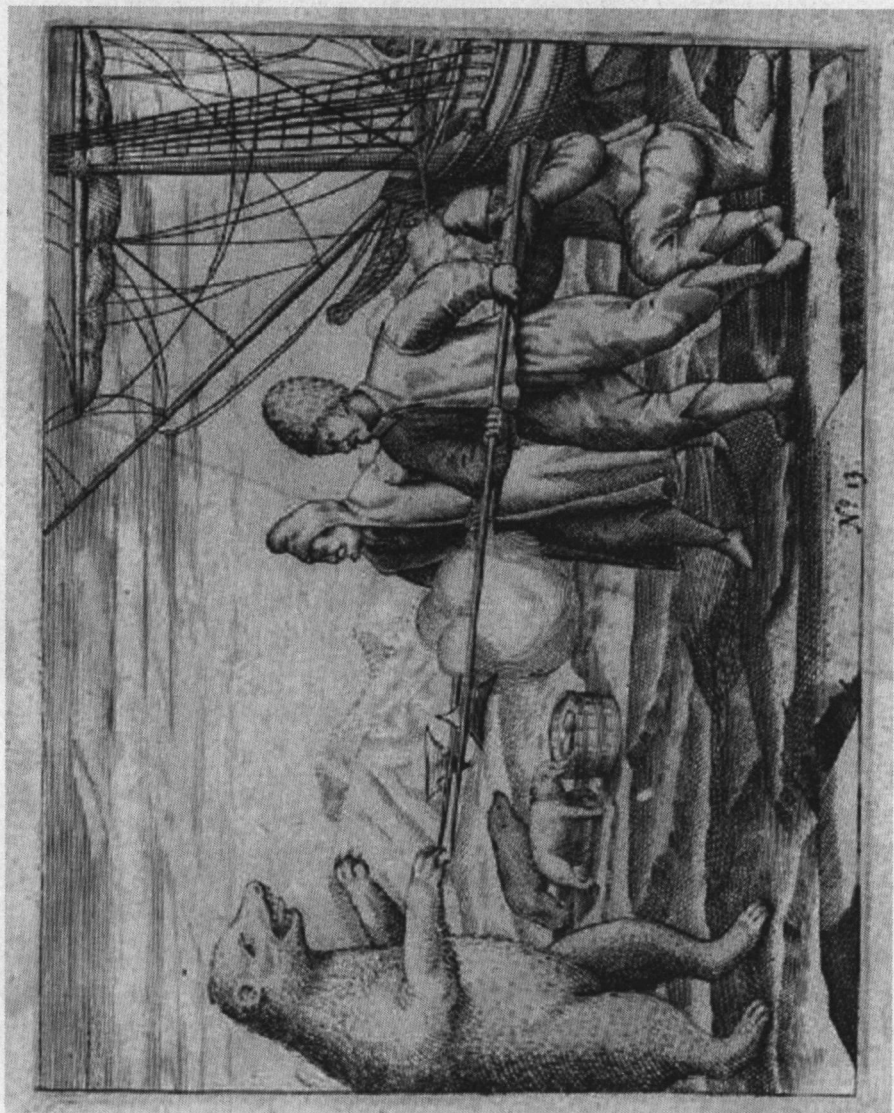
Oprócz tych trzech przykładów, od końca XVI do połowy XVII w., na mapach Azji i jej północno-wschodniej części, wówczas nazywanej – Tartaria, są nanoszone informacje o trzech kolejnych podróżach Willema Barentsa. Występują one w formie: zapisu drukowanego na wschód od Nowej Ziemi, zaznaczenia trasy jego ostatniej podróży, rysunku żaglowców oraz dołączenia, najczęściej w ozdobne kartusze, portretu tego znanego i wnoszącego duży wkład do badań nad północnymi krańcami Syberii podróżnika.

Nowa Ziemia i jej okolice na mapach od końca XVI wieku

Willem Barents w 1594 r. – jak wspomniano – na polecenie Kompanii Wschodnioindyjskiej wypłynął z Amsterdamu na pierwszą wyprawę, by zbadać północno-wschodnie przejście do wschodniej Azji. Dowodząc dwoma statkami dopłynął do zachodnich wybrzeży Nowej Ziemi, ale z powodu złych warunków pogodowych został zmuszony do powrotu. W następnym roku zorganizował ekspedycję i popłynął trasą południową wzdłuż wybrzeży Azji docierając do Cieśniny Weygats (cieśnina Karskie Wrota) oddzielającej Nową Ziemię od małej wyspy Wajgacz i od stałego lądu. Tutaj został ponownie zmuszony do rezygnacji z żeglowania. Tym razem była zbyt późna pora roku by ruszać dalej. Trasa pierwszej wyprawy przedstawiona została na nie zatytułowanej, bogato ozdobionej ilustracjami, mapie Skandynawii i Morza Barentsa⁸ zamieszczonej w dziele *Voyasie ofte Schip-vaert van...* przygotowanym przez członka dwu pierwszych wypraw Jana Huyghensa van Linschoten... i po raz pierwszy opublikowanym w Amsterdamie w 1601 r.

Przez członka trzeciej wyprawy Gerrita de Veera (ur. 1565 lub 1576 w Amsterdamie) zostały spisane wspomnienia w 1598 r. i ukazały się drukiem w 1599 r. Książka była bogato ilustrowana mapami i rycinami upamiętniającymi wydarzenia i odkryte obiekty geograficzne. Podczas trzech wypraw były prowadzone geograficzne obserwacje i pomiary. Na ich podstawie oraz relacji i zapisków wydanych wcześniej John Pinkerton opublikował w latach 1808–1814, w *Voyages and Travels*, w rozdziale *Third voyage of the Dutch and Zealanders by the North, along Norway, Moscovy, and Tartary, to pass to the Kingdoms of Cathay and China, by permission of the Council of the City of Amsterdam, 1596*, w formie sprawozdania, relacje z kolejnych dni trzeciej wyprawy Barentsa.

W maju 1596 roku dwa statki: pierwszy pod dowództwem pierwszego pilota Barentsa, drugi dowodzony przez Jan Cornelisza Rypa zostały załadowane. 18 maja wypłynęły z portu Vlie. 2 czerwca wykonano za pomocą astrolabium pomiary astronomiczne i okazało się, że statki znajdują się na 71° szer. geogr. Płynąc dalej na północ i północny-wschód 9 czerwca zobaczyli wyspę leżącą na $74^\circ 30'$ szer. geogr. W trzy dni później wylądowali na wyspie, na której znaleźli wiele jaj mew. Kolejnego dnia, na sąsiadującej wyspie spotkali niedźwiedzia, w kilku zaatakowali go i po długiej walce zabili strzelając z broni palnej. Incydent ten był bezpośrednim powodem nadania wyspie nazwy „Beeren-eilandt” Wyspa Niedźwiedzia. Jeszcze kilka dni płynęli ku północy, co jakiś czas lądując na kolejnym wybrzeżu i zbierając mewie jaja. Gdy dopłynęli do szerokości $80^\circ 11'$ zorientowali się, że przed nimi żaden Holender nie dopłynął tak daleko i postanowili zawrócić w kierunku południowym; zbliżając się do wybrzeży zauważyli odmienną fauną i florę niż tę, którą widzieli podczas poprzedniej wyprawy na Nowej Ziemi. Zdając sobie sprawę z odkrycia nowego lądu leżącego pomiędzy 76° a 80° szer. geogr., Barents dokonał dosyć szczegółowych zapisków. 1 lipca na horyzoncie zobaczyli ponownie Wyspę Niedźwiedzią i po jej minięciu skierowali statki ku północnemu-wschodowi. 17 lipca osiągając szerokość $74^\circ 40'$ dopłynęli do wybrzeży Nowej Ziemi w miejscu Loms Bay. Kolejnego dnia dopłynęli do Admiralitys Eylandt (Wyspy Admiralicji). 6 sierpnia przepłynęli obok półwyspu Cape Nassau, a 7 obok Cape Troost. 15 sierpnia osiągnęli wyspę Orange Isle, gdzie drogę zagrodziły im lody. Następny postój odnotowano 19 sierpnia przy półwyspie Cape Desire (hol. Vlißingerhoose). We wszystkich miejscach, które odnotowano, szalupami przybijano do lądu i polowano na niedźwiedzie. Ale im dalej na północ, tym częściej napotymano krę i tym wolniej można było żeglować. Od tego miejsca zaczęto płynąć ku południowemu-wschodowi. 25 sierpnia dopłynięto do zatoki Bay of the Currents, gdzie napór kry lodowej stał się tak wielki, iż zaczęto myśleć o powrocie do Holandii. Kolejne dni spędzili na kluczeniu pomiędzy zwałami lodu i w tym czasie odnotowywano głównie kłopoty z posuwaniem się do przodu. 9 września upolowano dwa kolejne niedźwiedzie i znaleziono ogromne drzewo z korzeniami przyniesione przez morze aż z wybrzeży kontynentu. 15 września upolowano trzy niedźwiedzie, ale mrozy stawały się coraz dokuczliwsze, statek pokrywał się coraz większą warstwą lodu, jedynie rozpalane do pieczenia niedźwiedziego mięsa ognisko trochę rozgrzewało. Aż wreszcie statek ugrzązł w zwałach lodu na stałe. Poruszanie się pomiędzy zakutym w lodzie statkiem a lądem odbywało się po lodzie grubym na dwa palce. Rozpoczęto budowę chaty na stałym lądzie w celu przezimowania. 11 października połowa załogi mogła się już pomieścić w budowanej chacie, ale nie można było rozpałać ognia, bo nie wybudowano jeszcze komina. 20 października zakończono przenoszenie rzeczy ze

Ryc. 11. W czerwcu 1596 r. zabito niedźwiedzia koło wyspy nazwanej „Beer-en-eildant”.

statku i po raz pierwszy cała załoga przenocowała w chacie. 26 października zapalono lampę przygotowaną z tłuszczu niedźwiedziego. 2 listopada po raz pierwszy odnotowano wschód słońca, bez wyjścia jego tarczy ponad horyzont. 5 listopada światło słoneczne nie pojawiło się, księżyc zastąpił jego miejsce. 11 listopada upolowano lisa. Od tego dnia wielokrotnie opisywano polowanie na lisy. 1 grudnia wszyscy z powodu gęstego dymu zmuszeni byli do leżenia w łóżkach, tylko kucharz poruszał się i przygotowywał posiłki. Ponieważ nie można było dostatecznie dużo palić, zimno w chacie było dokuczliwe. 14 grudnia obliczano szerokość geograficzną i rezultatem był wynik 76° . 24 grudnia odśnieżono chatę i w świetle księżyca odbyto spacer i polowano na lisy. Systematycznie, co kilka dni ponawiano obserwacje gwiazd na niebie. 10 stycznia obserwowano w gwiazdozbiornie Byka gwiazdy zwane Oczy Byka. Od 13 stycznia światło słoneczne zaczęło pojawiać się. 18 stycznia odnotowano powrót niedźwiedzi, choć jeszcze widywano lisy. 24 stycznia rozpoczęto spacery wybrzeżem w kierunku południowym. 25 stycznia słońce znalazło się na tle gwiazdozbioru Wodnika na $5^\circ 27'$. 26 stycznia zmarł jeden członek załogi. Przez kolejne dni i miesiące zapiski dotyczyły: stopnia zamarznięcia morza, zmieniającej się stale pogody, głównie stanu widoczności i kierunków wiatru. 8 kwietnia marynarze odwiedzili statek i znaleźli go w takim stanie, jakim go pozostawili na początku zimy. 2 maja po powrocie na brzeg morza stwierdzono, że morze jest czyste od lodu i istnieje możliwość powrotu do Holandii. 14 czerwca 1597 r. do dwóch łodzi załadowano pozostały prowiant (obliczono, że wystarczy go na 3 tygodnie licząc po dwie uncje dziennie na osobę) i 45 marynarzy wraz z chorym Barentsem wyruszyło w drogę powrotną kierując się ku północy i północnemu-zachodowi wzdłuż znanych sobie wybrzeży Nowej Ziemi. 15 czerwca dopłynęli do półwyspu Cape Desire, 16 czerwca do wyspy Orange Isle. Niestety Barents czuł się nienajlepiej. 20 czerwca 1597 r. odłożył oglądaną przez siebie mapę, wypił napój podany przez współtowarzysza, poczuł się niedobrze i zmarł. Ocalała część załogi dotarła do Półwyspu Kola. Stamtąd zabrał ich holenderski statek do Amsterdamu.

Wyprawy Barentsa nie odnalazły północnego przejścia do Indii, ale nadal wydawało się to możliwe. Kolejne wyprawy, m.in. dowodzona przez Henryego Hudsona (1565 [1] – 1611), który zatrudniony przez rosyjską kompanię (Moscowy Company) dwukrotnie, w 1607 i 1608 r. próbował przedostać się na wschód. Niestety w obu przypadkach Nowa Ziemia okazała się przeszkodą nie do przebycia. Ale mimo to sława prowadzonych poszukiwań spowodowała zainteresowanie kartografów i często, acz nieporadnie, u wybrzeży Zachodniej Syberii rysowano Nową Ziemię.

Szkice terenowe i mapy Willema Barentsa zostały skompilowane w jedną mapę *Delineatio cartae trium navigationum ...* prezentującą akwen północny. Autorem tej adaptacji był Cornelis Nicolai Claeszoon w 1598 r. Następnie mapę

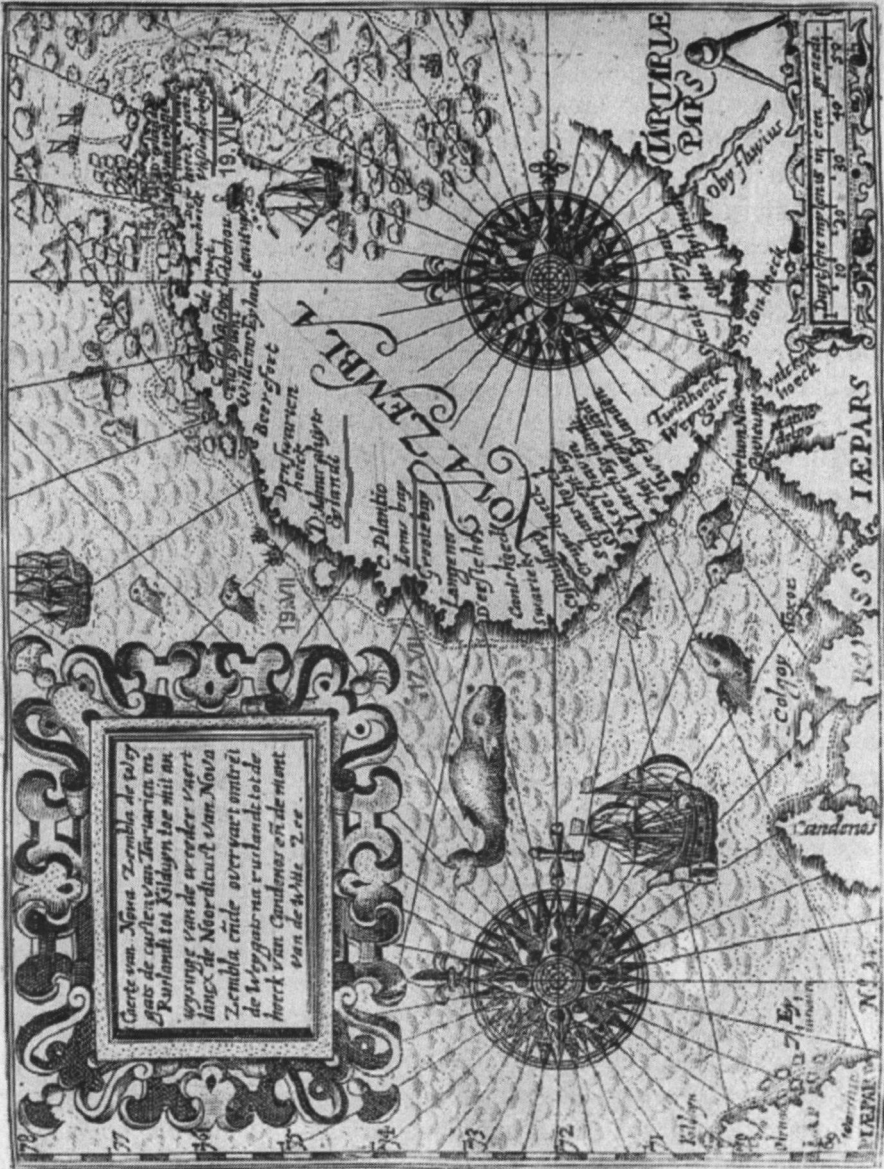
Ryc. 12. Chata na Nowej Ziemi wybudowana w celu zimowania – 20 października 1596.

opublikowano w Hadze w 1599 r. Na mapie zaznaczona została trasa trzeciej ekspedycji.

Niewątpliwym plonem holenderskiej wyprawy było pojawienie się w atlasach ogólnych świata samodzielnych map Nowej Ziemi oraz zamieszczane na nich nowo nadane nazewnictwo. Jedną z takich map jest mapa *Nova Zemla* z 1640 r. holenderskiego księgarza Johannes van Keulena (1634–1687), na której wygrawerowano na terenach Syberii, nazwy *Westfrisia Nova* oraz *Hollandia Nova* oraz na wybrzeżu wyspy pojawiły się w holenderskim języku nazwy. I jedynie Morze Karskie zachowało dawną nazwę *Tartaricum Mare*.

O wiele staranniej przygotowana została mapa *Caerte van Nova Zembla de Weygats de custen van Tartaren en Ruslandt tot Kilduyn...* wydana w Amsterdamie w 1646 r. przez Jana Janssona w książce redagowanej przez Isaaca Commelina (1598–1676) opisującej badawcze podróże *Begin ende vorrtgangh van de Vereenighde Nederlantsche geocroyeerde Oost-Indische Companie*. Do rozdziału poświęconego podróżom do Nowej Ziemi, napisanym na podstawie wspomnień Gerrita de Veer, dołączono 6 map załącznikowych sporządzanych na podstawie map hydrografa i żeglarza holenderskiego Lucasa Janszoon Waghe-neera. Są one świetnym przykładem siedemnastowiecznych map morskich. Piękne, ale i funkcjonalne róże wiatrów umieszczone w zwornikach siatki rumbowej, także podziałka liniowa zwieńczona cyrklem i wreszcie opisane wzdłuż południka stopnie szerokości geograficznej, świadczą o przeznaczeniu mapy. Narysowane na morzach statki i monstra przypominają, iż mamy do czynienia z baśniowymi, mało znanymi obszarami Ziemi. Wszystkie nazwy zapisane zostały w języku holenderskim. Przynajmniej część z nich utworzono w trakcie wyprawy Barentsa (np. *Loms bay*, *D. Admiralitys Eylandt*, *C. de Nassau*, *ede troost*, *D.eylandt van orage* oraz *Vlißingerhoose*). Inne jak *Russiae Pars*, *Tartariae Pars*, *Oby fluvius* były wówczas powszechnie używane. Część z tych nazw przetrwała i nanoszona jest na rosyjskie mapy, np. *polostrov Admiralteystva*, *myc Żelenija* oraz *myc Flissingskij*. Także związane z holenderskim odkrywcą są *ostrova Barenca* i *Barencevo More*.

Na mapie *Nova Zembla die Waygats Strasse, Nassau cold das Lars der Samojeden, alle Rehr eigentsich abgre Tchnet* wydanej w Norymberdze w 1679 r. przez Christofa Riegela zamieszczonej w książce Isaaca de La Peyrère (1594–1676) *Ausfuhrliche Beschreibung des theils Bewohnt...*, także odnotowane zostały efekty podróży Barentsa. Prezentowane są one nie tylko poprzez zamieszczenie w treści mapy nazw i stosownego rysunku wybrzeży, ale także poprzez dodanie grafik przedstawiających sceny z życia odkrywców, np. walkę z niedźwiedziami, walkę z potworami morskimi, walkę z tubylcami na morzu i lądzie, podróże po lądzie z wykorzystaniem reniferów jako siły pociągowej i polowanie na lisy. Wnętrze wyspy wypełnione zostało pojedynczymi kopczykami,

Ryc. 13. Nowa Ziemia wydana przez Jana Janssoniusa w Amsterdamie, w 1646 r. + oznaczenia lądowań.

odzwierciedlającymi górzystość Nowej Ziemi. W środkowym pasie wyspy dorysowane wizerunkami pojedynczych niedźwiedzi. A samą wyspę niezdarnie „pogrubiono”, pewnie by zmieścił się na niej napis.

Na wszystkich dotychczas opisanych mapach wyspa Nowa Ziemia jest oddzielona od kończącego się wydatnym półwyspem stałego lądu, tylko cieśniną Weygats. Dopiero na mapie *Recentissima Asiae Descriptio Qua Imperia, ejus Regna et Status...* Johanna Christoph Homanna (1703–1730) wydanej po 1715 r. narysowano, pomiędzy stałym lądem a Nową Ziemią, drugą małą wyspę nazwaną Weigat I. (ros. ostrov Vajgač). Co prawda cieśninę Weygats przeniesiono dalej na południe, ale i tak był to krok w dobrym kierunku. Na Morzu Karskim widnieją ostrzegający podróżników napis *Fretum Weigatz per Mare Glaciale hucusq innavigabile repertum* (czyli cieśnina prowadząca na Morze Lodowe, które znajdujemy niezeglownym).

Pomimo tych ostrzeżeń i niedostępności obszarów polarnych rosyjskie ekspedycje stopniowo badały zachodnie wybrzeża Nowej Ziemi. Mapy Hydrografa Króla Francji Jacquesa Nicolasa Bellina (1703–1773) opublikowane w połowie XVIII wieku w wielotomowym dziele *Histoire générale des voyages, ou Nouvelle collection...* są w rysunku o wiele precyzyjniejsze od swoich poprzedniczek. Trzy z nich ukazują Nową Ziemię: *Partie de la Mer Glaciale Contenant La Nouvelle Zamble...*, *Carte de Pais Habites par les Samojedes et Ostiacs* oraz *Carte du Detroit de Waigats ou De Nassau...* Na dwóch pierwszych widnieją napisy niosące ważne dla żeglarzy informacje. Jedna z nich zapisana wzdłuż narysowanego północno-wschodniego wybrzeża Nowej Ziemi głosi: „Całe wybrzeże jest kompletnie nie znane” (*Toutte cette cosste est entierement inconnue*), a druga zapisana pośrodku Morza Karskiego ostrzega, że „Zatoka prawie zawsze pokryta lodami” (*Golphe presque toujours rem pli de Glaces*). Na mapie trzeciej cieśnina Jugorskij Šar oddzielająca wyspę Vajgač od stałego lądu to „de Waigats ou de Nassau”. Jakby Bellin nie bardzo był zdecydowany, którą nazwę wybrać. Także napisy dotyczące obszarów lądowych podaje podwójnie, np. „Partie Meridionale de la Nouvelle Zemell ou Isle de Waigats” oraz „Nouvelle Hollande” nazwana tak przez Holendrów w 1594 r. „Samoiedie”, jak już wspomniano, pojęcie wywodzące się ze źródeł starożytnych.

Chociaż wydawało by się, że generalnie Nowa Ziemia i przyległe do niej morza zostały zbadane, to jednak w połowie XVIII w. jeszcze publikowane były mapy bazujące na bardzo niepewnym lub przestarzałym materiale kartograficznym. Do takich należy bez wątpienia mapa *Spatiosissimum Imperium Russiae Magnae iuxta recentissimas Observationes Mappa Geographica...* opracowana przez niemieckiego kartografa Matthaëusa Seuttera (1678–1756), wydawana w latach 1732–1756 i wznawiana przez jego spadkobiercę Tobiasa

Conrada Lottera (1717–1777) do lat 70-tych XVIII w. Zamieszczana była w kilkunastu augsburskich wydaniach atlasów geograficznych. Na niej Nowa Ziemia uzyskała całkiem fantazyjne kształty i rozmiary. W rzeczywistości o niewielkiej rozciągłości równoleżnikowej przez Seuttera narysowana została w kształcie przypominającym raketę do ping-ponga. Na południe od niej narysowane zatoki i półwyspy, także niczym nie przypominają odpowiedników w rzeczywistości.

Druga mapa wykonana, jak głosi jej tytuł *Catre de Tartarie ...* na podstawie obserwacji znakomitego Kartografa Króla Francji, członka Królewskiej Akademii Nauk w Paryżu, Guillaume De'Lisle (1675–1726) wydawana przez oficynę Jean Covens & Corneille Mortier w Amsterdamie wielokrotnie w latach 1721–1774 prezentowała Nową Ziemie równie bałamutnie, jak mapa Seuttera. Na niej Nouvelle Zemle łączy się łukiem z dużym półwyspem, na którym główną krainą jest Piasida. I razem tworzą ogromny ląd rozciągający się na 70° długości geograficznej. Tworzą wewnętrzne nienazwane morze, do którego uchodzą rzeki, np. Ob i Jenisej. Na wschód od tego „tworu” umieszczono zatokę Haff ou Golfe de Len, z uchodzącą doń rzeką Leną.

Po oglądnięciu takich „rewelacji” warto spojrzeć na współczesną mapę lub zdjęcie satelitarne Nowej Ziemi i zdać sobie sprawę jak wiele podróży, badań, pomiarów w terenie trzeba było wykonać, by w *The World Atlas* wydanym w Moskwie przez Państwową Służbę Geodezyjną i Kartograficzną Rosji w 1999 r. czytelnik mógł odnaleźć wiarygodne dane geograficzne

PRZYPISY

- ¹ Grec. *Geografice hyfegesis...* czyli *Przewodnik geograficzny...* powstał w 160 r. n.e. Po raz pierwszy tekst przetłumaczony został na łacinę w 1406 r. przez Jacobo d'Algeri ze Scarperii w Toskanii. Dzięki temu mógł stać się popularny, o czym świadczy opracowane do 1730 r. ponad 40 zachowanych kopii rękopiśmiennych oraz 44 edycje zawierających zestaw 27 „starych” map.
- ² W tym akapicie nazwy w podane nawiasie są według map *Tabula Asiae VII* oraz *Tabula Asiae VIII* wydawanych w *Geografii* i *Kosmografii* Sebastiana Münstera w Bazylei, od 1540 r.
- ³ W tym akapicie nazwy w podane nawiasie są według mapy *Asiae Tabula II* wydawanej w *Cl. Ptolemaei Alexandrini, Geographiae Libri Octo...* Gerharda Mercatora w Duisburgu, w 1584 r.
- ⁴ Waldseemüller w *Cosmographiae Introductio* wyjaśnia nazwanie Nowego Świata imieniem Vespucciego „czwarta część [świata], która została odkryta przez Amerigo Vespucci... tak jak obie nazwy Europa i Azja otrzymały swoje nazwy od kobiet, ja nie widziałem powodu, aby ktokolwiek ten właśnie obiekt nazywał inaczej niż Amerige, tzn. ląd [pana] Amerigo lub America”.
- ⁵ Pygmei 4. pedes longi hic habitat
- ⁶ „Nova Zembla quo lustrami a Guiljemo Barentsono Hollando et alijs Anno 1595. 95. 96 coepit; nomine IllustrisBimorum Ordinum Inferioris Germaniae. Sitne veri N. Zembla (hoc est terre nova) continens ab Oriente, neone etiamnum incertum est; etiamsi quidam fatis in consulae huius partem BorealiBimam Promontorium Tabin Plinio esse affirmant.”

Ryc. 16. Fragment mapy *Tartarii* wydanej przez oficynę Jean Covens & Cornelle Mortier do 1774 r.

⁷ „Nova Zemla lustrari capit faliester an. 1594 et 95. nomine Illustriß. Ordinum faederatarum Infer[ioris] Germaniae Regionum, quo aditus ad Chinom Reg. quaerebatur: flaeventus nondum ex animi sententia votus succeßit.”

⁸ W okresie, gdy opracowywana była mapa morze nazywało się Białe.

ŹRÓDŁOWE MAPY:

- *Tabula Asiae VII. W: Cosmographiae...* Sebastian Münster, Basilea 1540
- *Tabula Asiae VIII. W: Cosmographiae...* Sebastian Münster, Basilea 1540
- *Asiae Tabula II. W: Cl. Ptolemaei Alexandrini, Geographiae Libri Octo...* Gerardo Mercatore Rupelmundano, Duisburgi 1584.
- *Psalter mappamundi. W: Psalterzu z 1225 r. przechowywanym w Brithish Library Add.Ms 28681. fol. 9r*
- *Mappemundi. Theodoeiusa Macrobiusa* wydana w Wenecji, 1500
- *[Mapa świata]. W: Cosmographiae Introductio...* Martin Waldseemüller, Roma 1507
- *Typus cosmographicus universalis. W: Novum Orbis Regionum...* Sebastian Münster, Basilea 1532
- *India extrema XXIII nova tabula. W: Cosmographiae...* Sebastian Münster, Basilea 1540
- *Nova, et integra universi orbis description.* Fine Orance, Parigi 1531
- *Recens, et integra orbis description.* Fine Orance, Parigi 1534
- *Quam hic Vides orbis imagine[m] lector... circu[m]ferebantur esse America Sarmatiaqac India testantur...* Antonio Salamanca, Roma 1550
- *Typus Orbis Terrerum. W: Theatrum orbis terrarium,* Abraham Ortelius, Antverpiae 1570
- *Septentrionalium Terrarium descriptio. Rumoldus Mercator W: Atlas sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mundi et Fabricati Figura.,* Gerardo Mercatore Rupelmundano, Duisburgi 1595
- *Asia ex magna orbis terrę descriptione... W: Atlas sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mundi et Fabricati Figura.* Gerardo Mercatore Rupelmundano, Duisburgi 1595
- *Orbis Terrae compendiosa descriptio. W: Atlas sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mundi et Fabricati Figura.* Gerardo Mercatore Rupelmundano, Duisburgi 1595
- *[Mapa świata]* Theodore de Bry, London 1599
- *Wielka mapa dziesięciu tysięcy Krajów.* Mateo Ricci, Bening 1602
- *Tartaria. W: Gerardi Mercatori Atlas sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mundi et Fabricati Figura.* Jodoci Hondij, Amsterodami 1606
- *A Neue Mape of Tartary. W: A Prospect of the Most Famous Parts of the World.* London 1627
- *Nova Totius Terrerum Orbis Geographica Hydrographica Tabula.* Peter van Keere, Amsterodami 1630
- *[Mapa Europy północno-wschodniej] W: Voyasie ofte Schip-vaert van...* Jan Huyghens van Linschoten, Amsterodami 1601
- *Delineatio cartae trium navigationum...* Cornelis Nicolai Claeszoon, Haga 1599
- *Nova Zemla.* Johannes van Keulen, Amsterodami 1640
- *Caerte van Nova Zembla de Weygats de custen van Tartaren en Ruslandt tot Kilduyn...* Jana Janssona. W: *Begin ende vorrtganh van de Vereenighde Nederlantsche geoctroyeerde Oost-Indische Companie.* Isaac Commelin, Amsterodami 1646

- *Nova Zembla die Waygats Strasse, Nassau cold das Lars der Samojedon, alle Rehr eigentsich abgre Tchnet.* W: Isaac de La Peyrère, *Ausfuhrliche Beschreibung des theils Bewohnt...*, Norimbergae 1679
- *Recentissima Asiae Descriptio Qua Imperia, ejus Regna et Status...* Johann Christoph Homann, Norimbergae po 1715
- *Partie de la Mer Glaciale Contenant La Nouvelle Zamble.* W: Jacques Nicolas Bellin, *Histoire générale des voyages, ou Nouvelle collection...* Paris 1750–1759, tom XV
- *Carte de Pais Habites par les Samojedes et Ostiacs.* W: Jacques Nicolas Bellin, *Histoire générale des voyages, ou Nouvelle collection...* Paris 1750–1759, tom 18
- *Carte du Detroit de Waigats ou De Nassau...* W: Jacques Nicolas Bellin, *Histoire générale des voyages, ou Nouvelle collection...* Paris 1750–1759, tom XV
- *Spatiosissimum Imperium Russiae Magnae iuxta recentissimas Observationes Mappa Geographica...* Matthaeus Seutter, Tobias Conrad Lotter, Augsburg ok. 1770
- *Catre de Tartarie ...* Guillaume De'Lisle, officyna Jean Covens & Corneille Mortier, Amsterdam ok.1750

LITERATURA:

- *Atlas geografických objevů v Sibíri i v severo-západní Americe XVII–XVIII vv.* red. A.V.Efimov. Moskva: Izdatelstvo Nauka, 1964
- Lowmiański, Henryk *Studia nad dziejami Słowiańszczyzny, Polski i Rusi w wiekach średnich.* Poznań: UAM, 1986
- Szaniawska, Lucyna *Sarmacja na mapach Ptolemeusza w edycjach jego „Geografii”.* Warszawa: BN, 1993
- Łukawski, Zygmunt *Historia Syberii.* Wrocław; Warszawa: Ossolineum, 1981
- Lelewel, Joachim *Atlas do Lelewela badań starożytności we względzie geografii (z 19. tablic złożony).* W Wilnie i Warszawie: nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego Typografa Imperatorskiego Wileńskiego Uniwersytetu, 1818
- Lelewel, Joachim *Atlas do Historii i Geografii starożytnej podług planu...* W Warszawie: wykonany i wydany w Instytucie Litograficznym Szkolnym, 1828
- *Tooley's dictionary od mapmakers.* Compiled by... Tring; Map Collector Publications, 1979
- Lelewel, Joachim, *Geographie du Moyen Age ...*
- *Atlas Mira.* Moskva: Głownoe Upravlene Geodezji i Kartografii MVD SSSR, 1954
- *The World Atlas.* Moscow: Federal Service of Geodesy and Cartography of Russia, 1999
- Dostęp do tekstu *Voyages and Travels between 1808–1814. Third Voyage od the Duch and Zealanders by the North, along Norway, Moscovy, and Tartary to pass to the Kingdoms of Cathay and China...* 1596. <http://www.fillingthesky.com/id28.html>
- Zeskanowane dawne mapy: ze zbiorów Biblioteki Narodowej oraz udostępniane w Internecie przez różne biblioteki europejskie i amerykańskie, a także antykwaryaty.

Map-documented history of exploration of Siberia as exemplified by selected West European maps of the 16th and 17th century

SUMMARY

The paper focuses on the exploration, and later the drawing of maps, of territories that are far removed from the civilizations responsible for such attempts. In particular, it shows how the maps were at first filled with misleading images and then, along with gradual advances in the exploration of unknown lands and seas, how these were replaced by a picture more consistent with reality.

It seems that maps of Northern Asia published in Western Europe since the 16th century are a particularly good example of the potential of maps as carriers of the Europeans' knowledge and ignorance. The maps document successive stages in the exploration of inaccessible areas of Siberia. They carry both elements taken over from the knowledge of ancient Greek geographers and those that were derived from the most recent discoveries made at the turn of the 16th and 17th centuries. It is interesting and quite characteristic of the maps of Siberia that fantastic and misleading content freely co-existed with bona fide information from field research. Until the second half of the 18th century, i.e. until a Russian atlas of the Russian Empire was published by the Academy of Sciences at St. Petersburg, maps appeared on the book market of Europe whose authors had no geographical knowledge at all. A very good example is provided by how the islands of Novaya Zemlya were represented on maps published by European publishing houses after the discoveries of Willem Barents.